

В. В. НАПРЭЕНКА, З. У. ШВЕДАВА

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

СЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ МОВЫ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ З КАМΠΑНАНТАМ *ВОЧЫ*

У артыкуле даюцца вынікі семантнага аналізу фразеалагізмаў з кампанентам *вочы*, выяўленых са слоўніка мовы твораў Янкі Купалы. Устаноўлены семантычныя групы фразеалагізмаў, асноўнымі з якіх з’яўляюцца адзінкі для наймення, характарыстыкі і ацэнкі фізічнага і эмацыйнага стану чалавека, магчымасці глядзець і бачыць, увагі, накіраванай на той ці іншы аб’ект, разумовай дзейнасці, прасторавых межаў ці напрамку, адносінаў да суб’екта рэчаіснасці, валодання магічнай сілай і інш.

На думку многіх сучасных даследчыкаў, вывучэнне фразеалагізмаў як знакаў мовы і адначасова як знакаў культуры дазваляе не толькі выявіць іх спецыфіку ў мове, вызначыць іх ролю і функцыі ў працэсе зносінаў людзей, але і выявіць закадзіраваны ў іх культурны сэнс, сувязі з культурна-нацыянальнымі эталонамі, стэрэатыпамі, міфалагэмамі і пад. (В. М. Тэлія, В. М. Макіенка, М. Л. Каўшова і інш.). На аснове семантычных прыкмет, што ўласцівы кампанентам фразеалагізмаў і прыпісваюцца ім ва ўяўленні чалавека, адбываецца метафарычнае пераасэнсаванне, пры якім фразеалагізмы як новыя, другасныя, адзінкі мовы атрымліваюць новае абагулена-цэласнае значэнне.

Аб’ектам нашага даследавання абраны фразеалагізмы мовы твораў Янкі Купалы з кампанентам *вочы*, якія выдзелены шляхам суцэльнай выбаркі са слоўніка фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы [1] і якія сярод саматычных фразеалагізмаў мовы Янкі Купалы складаюць адну з найбольш колькасных груп (усяго зафіксавана амаль 200 адзінак), што, паводле заўвагі В. А. Ляшчынскай, «абумоўлена, па-першае, успрыманнем інфармацыі пра свет пераважна вачыма (да 80 %), па-другое, усведамленнем, што *вочы* – адзін з важнейшых органаў чалавека» [2, с. 147].

На аснове агульных семантычных прыкмет сярод фразеалагічных адзінак з кампанентам *вочы* мовы твораў Янкі Купалы можна выдзеліць некалькі груп, дзе, пад уплывам кампанента *вочы*, як органа зрокавага ўспрымання рэчаіснасці, зафіксаваны разнастайны фізічны і эмацыйны стан чалавека, магчымасць глядзець і бачыць, увага, накіраваная на той ці іншы аб’ект, разумовая дзейнасць, уяўленне аб шчырасці слоў і ўчынках, прасторавыя межы ці напрамак, адносіны да суб’екта рэчаіснасці, валоданне магічнай сілай і інш.

Самую вялікую групу сярод фразеалагізмаў з кампанентам *вочы* ў мове твораў Янкі Купалы складаюць фразеалагізмы, якія фіксуюць фізічны ці эмацыйны стан чалавека (60 адзінак): *ноч замігціць у вачах* ‘каму-н. зробіцца блага, дрэнна (ад болю, стомы, хвалявання і пад.)’ [1, с. 32], *робіцца цёмна ў вачах і ў вачах цёмна робіцца* ‘каму-н. становіцца блага, нядобра (ад жалю, хвалявання і пад.)’ [1, с. 32], *пацямнела ў вачах* ‘хто-н. адчувае стан млоснасці’ [1, с. 32], *вочы пад лоб* ‘хто-н. закочвае *вочы* ў стане непрытомнасці’ [1, с. 51], *святиць вачыма* ‘адчуваць няёмкасць, сорам, знаходзіцца ў стане разгубленасці’ [1, с. 33], *вочкі спусціць* ‘збянтэжыцца, засаромецца’ [1, с. 49], *вочы спусціць* ‘засаромецца, адчуць няёмкасць’ [1, с. 52], *патуціць вочы* ‘хто-н. збянтэжыўся, устрывожыўся, знерваваўшыся’ [1, с. 56], *вочы ўпалі ўніз* ‘хто-н. збянтэжыўся, адчувае няёмкасць’ [1, с. 52], *вочы заліваюцца слязьмі* ‘хто-н. адчувае стан няўцешнай крыўды, жалю; плача горка, няўцешна’ [1, с. 50], *плачуць вочы і плачуць (жаласна) вочы* ‘хто-н. плача, слёзы самі цякуць ад жалю, гора, бядоты’ [1, с. 56], *сваім не верыць вачам* ‘хто-н. вельмі здзіўляецца, убачыўшы што-н. нечаканае’ [1, с. 31], *слупам вочы сталі* ‘хто-н. адчувае стан вельмі моцнага здзіўлення, уражання’ [1, с. 57], *вытрашчыць вочы* – ‘здзівіцца, уразіцца чым-н.’ [1, с. 53] і інш.

Значную групу складаюць фразеалагізмы з кампанентам *вочы*, якія абазначаюць разумовае, фізічнае і іншае дзеянне чалавека (33 адзінкі): *вокам зазіраць* ‘цікавіцца, праяўляць цікавасць, інтарэс да чаго-, каго-н.’ [1, с. 43], *вочы лупіць* ‘праяўляць празмерную цікавасць да чаго-н., моцна жадаць што-н.’ [1, с. 51], *лыпнуць вачыма* ‘маўчаць, не разумеючы, не ведаючы, што сказаць’ [1, с. 33], *сысці з вока* ‘надумацца, дадумацца да чаго-н.’ [1, с. 42], *адплюшчваць вочы* ‘пачынаць разумець, усведамляць што-н.’ [1, с. 49], *адчыняцца вочы* ‘хто-н. зразумее, пазнае што-н., прасветліцца’ [1, с. 49], *мазоліць воч* ‘дакучаць, назаліць каму-н.’ [1, с. 48], *лезці ў вочы* ‘надакучаць, назаліць’ [1, с. 55], *лезці ў вочы* ‘раздражняць, выклікаць непрыемнае ўражанне’ [1, с. 55], *вочы адкрыць* ‘дапамагчы зразумець, асэнсаваць што-н.’ [1, с. 49], *вочы калоць* ‘выклікаць зайздасць у каго-н., раздражняць каго-н.’ [1, с. 50], *дзерці вочы* ‘выказваць незадавальненне, раздражненне каму-н.’ [1, с. 53], *смоллю лезці ў вочы* ‘раздражняць каго-н., выклікаць непрыемнае адчуванне’ [1, с. 57], *потам вочы заліць* ‘цяжка, да знямогі папрацаваць, напрацавацца’ [1, с. 56], *азірнуцца ясным вокам* ‘успомніць, узгадаць мінулае’ [1, с. 42], *вокам акінуць (кінуць)* ‘узгадаць, успомніць самае важнае ў мінулым’ [1, с. 42] і інш.

Трэцюю ў колькасных адносінах групу складаюць фразеалагізмы з кампанентам *вочы* мовы твораў Янкі Купалы, якія фіксуюць асноўную функцыю вачэй – магчымасць глядзець / бачыць (23 адзінкі): *вадзіць вачамі* ‘аглядаць каго-, што-н., кідаць позірк на каго-, што-н.’ [1, с. 31], *вачыма абводзіць* ‘аглядаць’ [1, с. 32], *вокам абвесці* ‘агледзець каго-, што-н.’ [1, с. 42], *вачыма вадзіць* ‘бяссэнсавы глядзець на каго-, што-н., аглядаць вакол’ [1, с. 32], *забегаць вачыма* ‘глядзець разгублена’ [1, с. 33], *кінуць вачыма* ‘глянуць на каго-, што-н.’ [1, с. 33], *пабегаць вачыма* ‘перагледзець усё вакол’ [1, с. 33], *вокам абвесці* ‘агледзець каго-, што-н.’ [1, с. 42], *вокам акінуць (кінуць)* ‘глянуць, агледзець, зірнуць хутка на што-, каго-н., звярнуць увагу на што-н.’ [1, с. 42], *глянуць вокам* ‘паглядзець’ [1, с. 43], *пазіраць сумным вокам* ‘безуважліва глядзець, назіраць’ [1, с. 44], *сачыць вокам ласым* ‘неадступна глядзець і чакаць жаданае’ [1, с. 44], *вочы скакалі* ‘хто-н. хутка праглядае, чытае што-н.’ [1, с. 52], *зірнуць вокам* ‘убачыць кароткі час, паглядзець хутка’ [1, с. 43], *кінуць вачыма* ‘глянуць на каго-, што-н.’ [1, с. 33], *кіраваць вочы* ‘глядзець у пэўны бок, выбіраць аб’ект увагі, інтарэсу’ [1, с. 54], *згубіць вочы* ‘знарок не хацець бачыць відавочнае’ [1, с. 54], *вадзіць вачыма* ‘бяссэнсавы глядзець на каго-, што-н., аглядаць вакол’ [1, с. 31], *вочы цікуюць* ‘сачыць, глядзець, не адводзячы позірку; падглядваць цішком’ [1, с. 52], *не ўзняць воч вышэй халю* ‘не бачыць відавочнае, бачыць толькі тое, што хочацца’ [1, с. 48], *згубіць вочы* ‘знарок не хацець бачыць відавочнае’ [1, с. 54], *вокам нельга прабіць* ‘нічога не відаць’ [1, с. 43], *дымам вочы засцілаць* ‘нічога не бачыць, быць у стане няяснасці’ [1, с. 53].

У асобную групу варта выдзеліць фразеалагічныя адзінкі, якія паводле агульнага значэння суадносяцца з адзінкамі папярэдняй групы, але акцэнтуюць увагу на наяўнасці дадатковай семы ‘ўважліва / увага / уважлівы’ (19 адзінак): *не зводзіць вока* ‘пільна, уважліва глядзець’ [1, с. 41], *не спускаць вока* ‘глядзець пільна, уважліва’ [1, с. 41], *агледзець вокам пільным* ‘разглядзець уважліва’ [1, с. 42], *крытычным вокам аглядаць* ‘уважліва і прыдзірліва глядзець на каго-, што-н.’ [1, с. 44], *сачыць вокам* ‘уважліва глядзець, назіраць за чым-, кім-н.’ [1, с. 44], *кінуць у вочы* ‘спецыяльна засяродзіць увагу каго-н. на чым-н.’ [1, с. 54], *кідацца ў вочы* ‘міжвольна запыняць на сабе чью-н. увагу, быць асабліва прыкметным’ [1, с. 54], *пылінку бачыць у суседа, у сваім воку не заўважаць бярвяна* ‘быць празмерна ўважлівым да чужых промахаў, але не заўважаць сваіх памылак’ [1, с. 45], *не зводзіць з вока* ‘быць уважлівым, сачыць за кім-н., не дазваляць лішняе ў паводзінах’ [1, с. 41], *воч не спускаць* ‘уважліва глядзець, не адрываючы позірку, сачыць за кім-, чым-н.’ [1, с. 48], *звярнуць вочы* ‘аказаць увагу, заўважыць’ [1, с. 54], *вочы жмурыць* ‘прыглядацца, звяртаць увагу на каго-, што-н.’ [1, с. 50], *вочкам кінуць і кінуць вочкам* ‘зірнуць, глянуць прыязна на каго-н.; звярнуць увагу на каго-, што-н.’ [1, с. 48], *вачыма міргаць* ‘выказваць сваю прыхільнасць, увагу да каго-н.’ [1, с. 32].

Адсутнасць увагі да каго-, чаго-н. ілюструюць такія фразеалагічныя адзінкі, як: *вочы заплюшчыць* ‘знарок не заўважаць чаго-н., пакідаць без увагі што-н.’ [1, с. 55], *пазіраць сумным вокам* ‘безуважліва глядзець, назіраць’ [1, с. 44], *дзе ж былі твае вочы* ‘куды глядзеў, чаму не

бачыў, не заўважаў што-н.' [1, с. 53], *спусціць з вока* 'стаць няўважлівым, спыніць назіраць, сачыць за кім-н.' [1, с. 42], *вокам абмінаць* 'не глядзець, не ўдзяляць увагі каму-н.' [1, с. 42].

Яшчэ адну семантычную групу складаюць фразеалагізмы з кампанентам *вочы*, аб'яднаныя агульным значэннем дзеяння ці прыкметы зрокавай дзейнасці чалавека: указваюць на прасторавыя межы, напрамак, і прадстаўлены 13 адзінкамі: *дзе памчыцца вока* 'як толькі можна далёка ўбачыць' [1, с. 41], *як вокам стрэліць* 'далёка, адкуль можна ўбачыць' [1, с. 45], *вока дасягнуць не можа* 'каму-н. не відаць, не ўбачыць, бо вельмі далёка' [1, с. 40], *дзе можа сягнуць вока* 'наколькі даступна зроку, колькі можна ўбачыць' [1, с. 43], *дзе памчыцца вока* 'як толькі можна далёка ўбачыць' [1, с. 41], *дзе вокам ні кінуць і дзе ні кінуць вокам* 'так многа, наколькі даступна зроку, колькі можна ўбачыць' [1, с. 43], *як можа змерыць вока* 'вельмі вялікі, такі, наколькі можна ўбачыць' [1, с. 42], *не змерыць і вокам* 'вялікі, бязмежны' [1, с. 44], *як вокам кінуць і як скінуць вокам* 'вялікі, такі, наколькі можна ўбачыць' [1, с. 44], *дзе вока ні кінуць* 'усюды' [1, с. 41], *куды вочы глядзяць і куды вочы глядзець будуць* 'у няпэўным напрамку, не выбіраючы дарогі, абы-куды' [1, с. 55], *куды ідуць вочы* 'куды ўздумаецца, захочацца' [1, с. 55], *вочы навесці* 'накіраваць погляд у бок каго-н.; глядзець у пэўным напрамку' [1, с. 51], *зварнуць вочы* 'скіраваць позірк, паглядзець у пэўным напрамку' [1, с. 54].

Асобную семантычную групу ўтвараюць фразеалагізмы, дзе праз вочы выяўляюцца адносіны да суб'екта рэчаіснасці (12 адзінак): *вачыма міргаць* 'какетліва, прыязна паглядаць на каго-н.' [1, с. 32], *мець вока* 'прыхільна ставіцца да каго-, чаго-н., вельмі паважаць каго-н.' [1, с. 40], *вокам міргнуць* 'даць знак аб сваёй прыхільнасці, увазе' [1, с. 43], *вабіць вока* 'падабацца, быць даспадобы, радаваць' [1, с. 40], *упасці ў вока* 'быць даспадобы, падабацца каму-н.' [1, с. 42], *мілым вокам паглядаць* 'выказваць сваю прыязнасць (паглядам), выяўляць увагу, схільнасць да каго-н.' [1, с. 44], *вочкам кінуць і кінуць вочкам* 'зірнуць, глянуць прыязна на каго-н.; зварнуць увагу на каго-, што-н.' [1, с. 48], *стрэліць вочкам* 'какетліва паглядзець на каго-н.' [1, с. 49], *віднець вачамі* 'асвятляць зрокам, святлом вачэй' [1, с. 31], *вочкі мігаюць* 'хто-н. выражае поглядам свае пачуцці, прыязнасць да каго-н.' [1, с. 49], *косым вокам пазіраць* 'варожа глядзець, выражаць поглядам злосць на каго-н.' [1, с. 43], *падоаца вочам* 'быць закаханым, зачараваным у каго-н.' [1, с. 48], *біць у вочы* 'рэзка выдзяляцца, быць прыкметным, прыцягваць увагу' [1, с. 49].

Астатнія фразеалагізмы не складаюць асобных груп, але тым не менш іх можна дыферэнцыраваць, хоць прадстаўлены яны адзінкавымі фразеалагізмамі. У прыватнасці, адны з іх прызначаны для вобразнай і какрэтнай характарыстыкі прыкметы дзеяння маўлення, адносін, шчырасці, адкрытасці, праўдзівасці ці наадварот слоў і ўчынкаў, што прадстаўлены 5 адзінкамі: *у вочы (гаварыць)* 'у прысутнасці каго-н., адкрыта, нічога не скрываючы' [1, с. 57], *у вочы (кідаць)* 'адкрыта, рэзка, не ўтойваючы (дакараць чым-н., выказваць што-н.)' [1, с. 57], *у вочы (смяцца)* 'у прысутнасці каго-н., адкрыта (здзекліва насміхацца, паказваць сваю перавагу)' [1, с. 57], *за вочы* 'завочна, у адсутнасць каго-н. (гаварыць аб кім-н.)' [1, с. 53], *з-над воку* 'тайком, непрыкметна, спадцішка' [1, с. 45].

Другія фразеалагізмы з кампанентам *вочы* аб'яднаны агульным значэннем '(бачыць) самому' (усяго 4 адзінкі): *сваімі вачыма* 'непасрэдна сам, самому, без пасрэднікаў' [1, с. 33], *на свае вочы* 'непасрэдна сам (-і), непасрэдна самому' [1, с. 55], *у <мае> вочы* 'непасрэдна самому (бачыць што-н.)' [1, с. 58], *у вачах* 'увачавідкі' [1, с. 32].

І трэція фразеалагізмы называюць і характарызуюць, ацэньваюць і выражаюць уяўленні аб тым, што вока валодае магічнай сілай, можа наводзіць порчу, прыносіць непрыемнасці (3 адзінкі): *вока благое* 'сіла зроку, здольная прыносіць няшчасці, сурокі' [1, с. 40], *вока нелюдское* 'погляд нядобразычлівага чалавека, які прыносіць шкоду' [1, с. 41], *каб маланкай асляпіла вочы* 'выраз ужываецца як праклён' [1, с. 54].

Такім чынам, семантычнае поле фразеалагізмаў з кампанентам *вочы* ў мове твораў Янкі Купалы прадстаўлена значнай колькасцю (дакладна 182 адзінкі), зразумела, што фразеалагізмы, здольныя пад уплывам кампанента *вочы* як органа зрокавага ўспрымання рэчаіснасці, надзеленага многімі сімвалічнымі значэннямі, культурнымі сэнсамі, выяўляюць магчымасць чалавека вобразна перадаваць самыя розныя, як правіла, абстрактныя паняцці, даваць ім характарыстыку, выражаць

ацэнку і адносіны. Наибольшая ўвага чалавека скіравана да адлюстравання фізічнага і эмацыйнага стану чалавека, яго разумовых здольнасцей, здольнасці глядзець і бачыць, скіраванасці яго ўвагі да чаго-ці каго-небудзь, на той ці іншы аб'ект, вызначаць прасторавыя межы ці напрамак, адносіны да суб'екта рэчаіснасці і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – 312 с.

2 Ляшчынская, В. А. Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2008. – 186 с.

The article presents the results of semantic analysis of phraseology with the eye component, found from the dictionary of the language of Yanka Kupala's works. Semantic groups of phraseology have been established, the main ones being units for naming, characterization and assessment of a person's physical and emotional state, ability to look and see, attention focused on one or another object, mental activity, spatial boundaries or direction, attitude to the subject of reality, the possession of magical powers, and others.

УДК 392.51(476.2-37Ветка)

В. С. НОВАК

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

ВЯСЕЛЬНАЯ АБРАДНАСЦЬ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА: МЯСЦОВАЯ СПЕЦЫФІКА

У артыкуле на багатым фальклорна-этнаграфічным матэрыяле, запісаным у палявых экспедыцыях, зроблена спроба рэканструкцыі вясельнага абрадавага комплексу Веткаўскага раёна. Ахарактарызаваны яго асобныя структурныя кампаненты і звязаныя з імі рытуалы. Засяроджана ўвага на лакальных асаблівасцях бытавання вясельнай традыцыі, мясцовай спецыфіцы народных вераванняў.

Даследаванне вясельнай абраднасці пэўнай мясцовасці – перспектыўны кірунак вывучэння агульнаэтнічнай вясельнай традыцыі беларусаў. Сістэма лакальных традыцый, звязаных з вяселлем асобных раёнаў, узбагачае духоўную культуру рэгіёнаў, у прыватнасці Гомельшчыны. Засяродзім увагу на рэканструкцыі вясельнага абрадавага комплексу Веткаўскага раёна. Аб'ектам даследавання з'яўляюцца фактычныя матэрыялы палявых экспедыцый, праведзеных на гэтай тэрыторыі ў розны час. Зборам звестак па вясельных абрадах і песнях былі ахоплены такія вёскі, як Раманаў Лес, Перадавец, Неглюбка, Казацкія Балсуны, Шарцін, Вялікія Нямікі, Прысно, Хальч, Акшынка, Стаўбун, Гарысты, Глухаўка, Залаты Рог, Палянаўка, Пераляўка, Плёсы, Рудня Стаўбунская, Свяцілавічы, Старое Сяло, Данілавічы і інш. У архіве навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі ГДУ імя Ф. Скарыны захаваліся ўспаміны пра вяселле жыхароў некаторых вёсак (вв. Рэчкі, Барталамееўка і г. д.), якія ўжо сёння на геаграфічнай карце Беларусі не існуюць.

У структуры вясельнага абрадавага комплексу можна вылучыць давясельны, уласна вясельны і паслявясельны перыяды. Давясельная частка на Веткаўшчыне прадстаўлена такімі абрадавымі этапамі, як сватанне, запоіны, змовіны (заручыны). Зыходзячы з сучасных запісаў звестак пра вяселле, у некаторых вёсках правядзенне сватання і змовін (заручын) іншы раз не